

aciem progressus cum duobus barbaris manus conseruit, n. 18. Sic igitur ad liberandam Italiam Alpes transgressurus, n. 19; Segusiam, n. 21; Taurinos, n. 22; Brixiam, Veronam, n. 25; Aquileiam, Mutinam capit, n. 27; ac tandem profligato Maxentii exercitu, ipsoque Maxentio Milvii pontis ruina oppresso, n. 28. Romam victor ingreditur, n. 30. Hujus victoriae fama ubique spargitur, n. 32. Liberalitate et sapientia suum Romae splendorem restituit, n. 35, quid non expectare praeterea urbs debeat a Caesaribus? Utriusque fortitudo et bonitas mirifice laudatur, n. 36.

In fine. Post tam multa sapienter a Constantino ordinata, id optandum unum dicit, ut ea perpetua sint, n. 38.

INCIPIT PANEGYRICUS.

I. Dicturus Constantini augustissimas laudes, qui tantum ultra omnium saeculorum principes eminet, quantum a privatis caeteri principes recesserunt, et dicturus in caetu gaudiorum exultantium, et laetitiae gestuentis, quam cumulationem solito beatissimorum. Caesarum quinquennia prima fecerunt; sentio nullam eloquentiam nec optari nec concipi posse, quae dignam afferat aut tempori gratiam, aut materiae copiam, aut vestris studiis facultatem. Jactat quippe se nunc cum maxime alacris omnium ac beata devotio. Nec operata mentium rimari necesse est; extat in vultu cujusque hilaritatis publicae decus; et in serenis frontibus animorum judicia praeguntur. Non enim se capit exundantis laetitiae magnitudo, sed dedignata pectorum latebras, ita multa et candida foris prominet, ut intelligatur non ingentior esse

A quam verior. Nec vero mediocribus bonis gaudent, qui exultandi modum non habent.

II. Fruimur quidem nos praesentium maxima voluptate, sed lenocinatur his jam futuri ratio; et quae temporibus dissepata sunt, animorum praesumptione junguntur. Quintumdecimum annum maximus princeps salutaris imperii degit, sed auguramur jam vicennialia, et venturi fidem superiorum felicitate sancimus. Quinquennialia beatissimorum Caesarum occupatos in gaudiis habent, sed in destinatis decenniis jam vota properantia et spes volucres constiterunt. Horum debine compotes, propagabimus optabilis boni seriem. Ita omnia, quae ex B principibus nostris prospere veniunt, continuatos fructus ferunt, nec magis recepta delectant, quam expectata juverunt. Verum quid agimus, vicenis, aut jam tricenis annis circumscribendo, quae aeterna sentimus? Ampliora sunt merita principum quam optata votorum. Eat quinimo in immensum felicitis cursus imperii, nec humanorum terminos curent, qui semper divina meditantur. Certe cupitorum irriti non sumus, qui cum optemus maxima, id faciamus benignius quam securius; quod propter caelestem in illo favorem tam certa adipiscendi spes est, quam optandi soluta libertas. Has igitur gratulationes, quae praesentibus excitantur, quaeque superiorum memoria vigent, aut quasi in posterum redundatura cogitatio avida depascitur; quis omnium queat flagrantissimis audientium studiis satisfacere dicendo? Jam vero cum publicas tantum utilitates amplecti velim, et unusquisque privatim suas cogitet, tremebunda proferatur oratio, quae tacita reputatione vincenda est. In ipsis etiam publicis gestorum ingentium pro-

VARIORUM NOTÆ.

I.—*Quantum a privatis.* Id ipsum Gregorius Magnus de Galliae regibus dixit, lib. v, ep. 6, ad Childebertum Francorum regem. « Quanto » inquit « caeteros homines regia dignitas antecedit, tanto caeterarum gentium regna, regni vestri profecto culmen excellit. »

Caesarum quinquennia. Crispi, Constantini, Constantii, et Constantis, quos Constantinus eorum pater ante quinque annos Caesares designarat. Ex quo loco patet non imperatorum modo quinquennialia ut observavimus, celebrari solita, sed et Caesarum.

Nec hoc est. Neque opus est scrutari intimos animi recessus.

Operata mentium. Ut amara curarum, abdita terrarum; mox optata votorum, supra jam semel atque iterum observavi.

Nec vero hoc est. Et vero summis bonis laetantur, qui laetitiae tuae modum non ponunt.

II.—*Fruimur.* Jucundissime quidem fruimur bonis praesentibus, sed his jucunditatem addit futurorum spes occupata, et quae temporum intervallo discreta sunt.

Dissepata. An disparata? ut Viennensis habet editio.

Quintumdecimum annum. Concorrebat 15 Constantini annus, cum Caesarum quinquennialibus. Mos autem erat, ut in quinquennialibus vota publica pro decennialibus, decimoquinto anno vota pro vicennialibus obtinendis funderentur, ut Porphyrius poeta

diserte testatur in eo panegyrico carmine, quod hoc ipso anno Christi 321, coram Constantino pronuntiavit, cujus fragmenta opera Pithæi in lucem exiere. Itaque in eo carmine:

Sancte Pater (*inquit*), rector superum vicenia læta,
Augusto, et decies crescant solemnina natis.

Id ipsum constat ex sexcentis numis, votis x MULT. et votis xx, id est, votis decennialibus multis, votis vicennialibus.

D *Et venturis hoc est.* Et judicamus ex felicitate priorum temporum, quid in futurum sperare debeamus.

Id faciamus. Lege cum Acidalio: *Id facimus non benignius, quam securius:* Id est, vota nostra non sunt irrita: hæc vero desideramus, non magis ex propensa in principem voluntate, quam certa spe inducti id nos impetraturos.

Soluta, etc. Hoc est, expedita libertas.

Quæque. Et quæ præteritæ felicitatis recordatione animantur, aut quæ mens cupida præcipit olim abundanter percipienda.

Tremebunda. Id est, timida prodeat oratio, quæ erit infra tacitam cogitationem singulorum: imo vero qui publicas rerum præclare gestarum laudationes ex professo suscipiunt, cum videantur eas augere velle, merito timent ne ea minuant, quæ ita magna sunt, ut amplificari non possint.

fessa laudatio, cum augendi cupiditatem præ se ferat, non injuria minuendi metum faciunt, quæ spem amplificationis ex magnitudine sustulerunt.

III. Quis, oro, Constantine maxime? præsentem enim mihi alloqui videor, qui etsi conspectu abes, revelli tamen mentibus non potes: quis, inquam, aspirare laudes tuas valeat æquiparandi magis spe, quam gratia non tacendi? Quis tam potens fandi, cujus copia tam larga, tam felix, quæ cum virtutes attrectaverit, non aut circumventa numero, desperato exitu stupeat, aut obterat magnitudinem, aut splendore obsolesfacta tantum nitoris habeat, quantum ex rerum luce collegerit? Cujus cum divina virtus, et ejus misericordia comes, appendixque victoria urbem Romam non præcipitantem exceperit, sed afflictam ac plane jacentem excitavit, recreavit, crexerit, cumque aliæ felicissimæ tuæ prius ac deinceps expeditiones non minus in se operis amplexæ sint, quam ex ipsis faucibus fari Roma servata; quid dignum magnitudine tua excogitari ac dici potest, in cujus laudibus id maximum non est, quod in terrarum orbe primarium est? Nobilissimorum quoque Cæsarium laudes exequi velle studium quidem dulce, sed non et cura mediocris est, quorum in annis pubescentibus non erupturæ virtutis tumens germen, non flos præcursor indolis bonæ, lætior quam uberior apparet, sed jam facta grandifera, et contra rationem ætatis maximorumque fructuum matura perceptio. Quorum alter jam obterendis hostibus gravis terrorem paternum, quo semper barbaria omnis intremuit, derivare ad nomen suum cœpit; alter jam consulatum, jam venerationem sui, jam patrem sentiens, si quid intactum aut parens, aut frater reserret, declarat mox victorem futurum, qui animo jam vincit ætatem. Rapitur quippe ad similitudinem suo-

A rum excellens quæque natura, nec sensim ac lente iudicium promit boni, cum involucri infantia vividum rumpit ingenium. Unde eum principis maximi tam effusus in liberos animus, nisi quod in illis jam simulacrum sui conspicit?

IV. Commendet inferioribus suos sola necessitudo naturæ, et qualescumque diligant, qui in illis, quod ex se desiderent, non habent: præstantissimum principem hoc maxime juvat, quod in annis primoribus jam sunt ductæ lineæ, quibus virtutum suarum effigies possit includi: et pater optimus, sed melior imperator, non tam sibi quam reipublicæ gaudet, cum liberos sibi similes intuetur. Quibus ad perficienda, quæ ingenerata sunt bona non seguis virtutum opifex disciplina conjungitur: ut spes æquiparandi patris certa sit. Quippe indole similes, sed sub eodem magistro discendi fortuna felicior. Ipsum a tenero intuentes, in ipsum oculis ac mente conversi, nihil ab ejus contemplatione deflectunt, incerti mirentur, an diligant: nisi quod necesse est utrumque permixte simul fieri. Nam et amor, factorum commendator est, unde nascitur admiratio; et facta cum mira sunt, amorem invicem creant. Ita spectantibus liberis quidquid ab eo pulcherrime geritur, cum propter ipsum magis placuit, tum studio imitationis inolecit. Jam tibi quidem in erudiendo, imperator optime, non omnia proponebantur, quæ sequi velles. Nisi quod recte factorum contemplator acerrimus, si quid secus fieret, a spectandi cura pudentes oculos abstrahebas. Dabit enim veniam clementia tua, si audaciorem veritas facit.

V. Existimare quidem de principibus nemini fas est: nam et in vestibulo suo inquirentem repellit objecta veneratio, et si qui mentem propius adegerunt, quod oculis in solem se contendentibus evenit,

VARIORUM NOTÆ.

Professa laudatio. Παθητικῶς ut apud Ovidium:

Solaque deformem culpa professa facit, etc.

Cum augendi. Ita post Acidalium restitui pro quam augendi.

III. *Etsi conspectu abes.* Itaque non dicta est hæc oratio coram Constantino.

Revelli. Id est, avocari tamen a cogitationibus nostris non potes.

Quis inquam. Id est, quis inquam est qui cum laudes tuas celebrat, non id agat potius, ne taceat, quam quod speret se eas æquare posse dicendo?

Aspirare laudes. Modus loquendi valde insolens.

Aut obterat magnitudinem. Fortasse aut obteratur magnitudine.

Afflictam. Maxentianorum latrocinii et ferocia.

Cumque aliæ. Adversus Germanos et Francos, quorum reges Rogaisum et Ascaricum bello captos morte mulctavit. — *Cumque aliæ,* etc. Id est, et cum cæteris felicissimis tuis antea et deinceps expeditionibus nihil minus aggressus fueris, quam Romam eripere ex impendenti exito.

Quorum, etc. Id est, quorum in teneris annis prima semina virtutis olim exituræ apparent.

Alter jam obterendis. Crispus Francos et Alamanos per inaccessible itinera acerbissimo gelidissimæ hyemis tempore adortus, eos profligavit an. Christi 320. Id testatur Porphyrius poeta in panegyrico Constantini, « sed Crispus in fortia vires, non dubie

ripas, Rhenum, Rhodanumque tueri ulteriora parent, etc. »

Alter jam consulatum. Nempe Constantinus Cæsar omnium, quos e Fausta Maximiani filia Constantinus Aug. susceperat, liberorum natu maximus, eodem an. Christi 320.

Declarat, etc. Id est, cum jam fortis sit supra ætatem.

Cum involucria, etc. Id est, cum generosa ejus indoles promicat trans involucria infantia.

IV. *Commendet,* etc. Id est, iis quorum conditio inferior est tua, claros reddat suos liberos una conjunctio naturæ, et ament eos qualescumque illi sint, quibus vident deesse nullam de suis virtutibus.

Ductæ lineæ. Qui pingendam tabellam sascipit, is lineam primum circumducit, atque operi suo veluti limites præscribit, intra quos artem suam exerceat.

Quippe indole similes. Alio modo legit Acidalium: Quibus indoles similis, sed, etc.

Sed, etc. Hoc est, hac in re parente suo beator, quod patrem ipsum habeat discendi magistrum.

V. *Existimare quidem.* An quidam quiddam habent principes, ut Pacati pan. n. 27: Si fas piunque mortalibus existimare cælestia.

Nam. Id est, nam occurrens majestas in primo aditu rejicit curiosius perscrutantem.

Propius adegerunt. Lege adhibuerunt vel adjece-

erunt. Quod. Id est, contingit iis qui solem respiciunt fixis oculis.

præstricta acie, videndi facultate caruerunt; verum tu factis, principum maxime, ut patere videantur, quæ prius obstructa fuerant, qui tam optas totus videri quam cæteri recusabant. Non terror obtentui est, nec occultandis quæ plerumque intrinsecus latent, demorandoque aspectu ostentatio speciosa prohibetur. Obtutus hominum benignus receptas, nec intuentem iniquus fulgor retundit, sed serenum lumen invitat: nunc denique intelligimus, quæ desideranda in prioribus fuerant, postquam ea, quæ operta in cæteris veriti sumus, in te reserata veneramur. Igitur, ut facitis, beatissimi Cæsares, per omnes paternarum laudum vias ite securi. Non simplici quidem itinere humerosæ ejus virtutes ingrediuntur, sed omnia ad eundem gloriæ exitum ferunt. Nullæ cupiditatum deflexiones, nullus erroris anfractus: ut verenda progredientibus non sit dispendiosa revocatio. Itaque maturiorem cursum institulistis, qui moram considerandi itineris non habetis. Sed mihi circumvento hac ipsa rerum copia, quæ potissimum capessenda sit via, qui aditus fiat incertum est: ita specie se multa offerunt paria, magnitudine congruentia.

VI. Verum ut in magnis domibus interiorem ornatum vestibula ipsa declarant, sic nobis venturis ad ingentium virtutum stupenda penetralia debet laudationis ingressum et prædicationis januam Roma præbere. Quæ demersa quondam tyrannidis impiæ malis, et quo major eo miserabilior, majestatis pristinæ decus ad misericordiæ ambitum conferebat. Tibi tamen, Constantine maxime, etiam in illa sui sorte venerabilis, quod quos impense amamus observantia illorum integra est, etiamsi fortuna dilapsa est. In abjectos officia gratiora sunt quæ non ex misericordia, sed ex honore venerunt. Sed nimirum recte a sapientibus ponitur connexio inter se apta

VARIORUM NOTÆ.

Non terror. Id est, non terror obstaculo est, nec apparet superba ostentatio in legendis virtutibus, quæ ut plurimum occultæ sunt, aut in retinendo aspectu.

Intrinsecus latent. Ita restituit Livineius pro extrinsecus.

Prohibetur. An potius perhibetur.

Benignus, etc. Humaniter admittis.

In te reserata. In te explicata veneramur.

Ad eundem. Id est, ad eundem gloriæ finem tendunt.

Ut verenda, etc. Id est, ut procedentibus non metuendum sit, ne necesse habeant cum dispendio aliquo sese revocare.

Sed. Mibi circumfuso ea ipsa rerum abundantia.

Specie, etc. Id est, pulchritudine æqualia, amplitudine similia.

VI. *Interiorem,* etc. Id est, judicatur ex limine ipso, qualis sit interior domus ornatus.

Prædicationis, etc. Id est, exornationis aditum.

Tyrannidis impiæ. Sub Maxentio.

Majestatis. Id est, eo referebat splendorem dignitatis pristinæ, ut dignior misericordia videretur.

Quod, etc. Id est, quia quos magno opere diligimus, non minus colimus, cum fortunam adversam experiuntur.

Quæ, etc. Id est, quæ conferuntur non tam habita ratione miseræ, quam dignitatis eorum quibus impenduntur.

A virtutum. Sic enim mutuo et opera juvant, et fructum operæ partiuntur, ut facile appareat inseparabilis et indiscreta permixtio. Gessisti bellum, Imperator maxime, quod tibi non minus onus Urbis imposuit, quam ejusdem ærumna persuasit. Itaque non plus ex eo laudis fortitudini tuæ datum quam pietati tributum est, quod dum scelestos persequeris, miseris liberasti. Constituta enim et in perpetuum Roma fundata est, omnibus qui statum ejus labefactare poterant cum stirpe deletis.

VII. Non enim, qui bellorum eventus solent esse, per varios et volubiles casus Mars dubius erravit, nec fortunæ vicissitudo, quæ plerumque prosperis rebus triste aliquid agglutinat, victorum lætitiæ vulneravit, sed tanta hostium et tam ampla cædes, tam felix et incruenta victoria fuit, ut credas non bello ancipiti dimicatum, sed solas impiorum pœnas expetitas. Tantum etiam inter arma bona conscientia sibi vindicat, ut jam cœperit non virtutis magis quam integritatis esse victoria. Spectat enim nos ex alto rerum arbiter Deus, et quamvis humanæ mentes profundos gerant cogitationum recessus, insinuat tamen sese totam servatura divinitas; nec fieri potest ut cum spiritum quem ducimus, cum tot commoda quibus alimur divinum nobis numen impariat, terrarum se curis abdicaverit, nec inter eorum vitas dijudicet quorum utilitates gubernat. Illa igitur vis, illa majestas fandi ac nefandi discriminatrix, quæ omnia meritorum momenta perpendit, librat, examinat: illa pietatem tuam texit, illa nefariam illius tyranni fregit amentiam, illa invictum exercitum tuum, tot victoriarum conscientia plenis pectoribus ardentem, tantis insuper viribus juvit quantas præstare aut Deus potuit, aut amor tuus debuit; ut horrendas acies, ut incognita ferri et corporum robora fulmineus miles everteret, ut quidquid instruxerat

Connexio virtutum. Fuit hæc Stoicorum hominum opinio, ut variis in locis referunt Tullius et Horatius.

Sic, etc. Id est, nam sic operam sibi mutuam tradunt.

Juvant. Ita restitui ex veteri codice, pro *juvat*. Claud. Puteanus alio item modo legit, nempe *sic enim mutua se opera juvant*.

Onus Urbis. Quod susceperas cum Augusti nomine. Alii legunt *honus Urbis*, supra enim, non ex misericordia, sed ex honore venerunt.

Cum stirpe. Intellige de Maxentio cum Romulo filio in ea clade cæso.

VII. *Fortunæ,* etc. Id est, adversum quidpiam admiscet fortuna quæ solet admiscere prosperis quidpiam adversum, corrumpit gaudia victorum.

Ut, etc. Id est, ut non tam fortitudini quam probitati tribuenda.

Servatura. Observatura seu intuitura. Infra, n. 26: *Quod pugnans nemo servaret*, id est, intueretur. Alii tamen legunt *scrutatura*.

Nec, etc. Id est, nec discrimen ponat inter eorum animas, quorum utilitatibus studet.

Fandi. Id est, quæ dijudicat, quod fas ac nefas est.

Tot, etc. Id est, tot victoriarum recordatione, pleno animo inflammatum.

Ut horrendas, etc. Id est: Ut milites tui fulminis in-

diuturni sceleris longa molitio felici congressione consumeres.

VIII. O tuam, Imperator, non victoriam magis quam clementiam prædicandam! Gravate etiam apud animum tuum male pereunt. Invitus pugnasti, qui tam facile vincebas. Jamdudum quippe prævideras hominem non imperando habilem, non tantæ majestatis capacem; quod magnitudo male crediti muneris extra animi angustias effluebat: quod qui tueri nequeunt, ubi sub tanto onere fortunæ infirmitas lapsa est, faciunt licentiam de potestate. Quid ego referam infeliciam indignissimas cædes? quid inexpletos libidinum pastus? quid miseris patrimoniorum direptiones? Sileantur hæc sane, non tantum ne sopitam malorum memoriam oratio mea suscitet, sed ne sanctissimas principis laudes dum aliena vitia depromimus, sermo talis incestet. Incrementum quidem adeptæ felicitatis est malorum commemorata depulsio; verum ut in segetibus, etiamsi multa quæ humum obsederant industria revellenda sunt, laborem tamen purgati soli nesciant qui fructus editos intuentur; sic Constantini laudibus satis est dum efflorescentia bona cernimus ne mala excisa reputemus.

IX. Ferebas tamen, Imperator, ferebas illum in tantis malis ludentem, et cum omnia tu scires, vota hominum connivendo, patiando, fatigabas: qui ne sic quidem injuste arma caperes, etsi nondum ab homine lacesitus, jam tamen vitiorum ejus inimicus. Sed, quod erat consentaneum clementiæ tuæ, experiebaris remedia molliora, ut quod leniri quam resecari malles mitior medicina sanaret. Quin extorques animo tuo et conveniendi studium, et concordiae voluntatem? si concordiam quam veniam appellari fas est cum qui potest vincere optat ignoscere. Et non dubito quin hanc rationem cœlestis prudentia tua duxerit, quod conjunctione sua flagrantissimas hominis cupiditates vel extingueret penitus, vel modice temperaret. Nulla

quippe est libido tam vecors, quam non capiat cum in consortium temperantia venerit. Dejicit oculos deformis ignavia, ubi ei pulchritudo virtutis objecta est. Tergiversari atque hæerere petulantiam videas gravitate, modestia et decore confusam: ut appareat te, Imperator optime, concordia imperanda non illi impunitatem vexandæ Urbis daturam, sed leniorem petiisse victoriam; cum malles vitia ejus quam arma superare.

X. Sed profecto nulla vi possunt coire, quæ naturali divortio dissident: nec ulla tam fidelis est copula, quæ in diversum tendentia nexu suo teneat. Perpendit scilicet secum excellens prudentia tua, eique semper pietas applicata, omnes concordiae commoditates; illam esse fundamentum ac radicem otii, honorum civilium seminarium, quietis publicæ segetem, et almam pacis altricem. Sed o quam æger est ad honestatem recursus his, qui jam gradum ex nequitia protulerunt! Vocas ad societatem; appetitum tuum refugit, adversatur, horrescit; nihil sibi putat tecum commune, quia nihil simile est; jam certe quiescere virtuti integrum non est. Nam bellum animo gerere, armis abstinentem, non concordiae ratio est, sed ignava disseusio.

XI. Licet non sit in his ratio desideranda qui semel de via præcipites ire cœperunt, mirari tamen nequeo, cum id delatum non amplexus sit, quod impudens esset si auderet optare. Utrum Urbis funestam illam lacerationem lente ac remisse te laturum putavit? Sed natura affert ut injuriæ ejus quem diligas etiam si re ipsa graves sunt, fiant tamen amore graviore: an credidit conserenda manu non inferiorem? Hoc vero quam opinari non potuerit exitus docuit, cum signis tam sæpe collatis, nihil unquam fuerit, quod aut spes aucuparetur, aut fortuna promitteret. Dolis, credo, existimavit decipi posse. Sed non virtus tua de congressione, quam prudentia est de fraude securior. Quis enim ad præsentendum sagacior? quis vigilan-

VARIORUM NOTÆ.

star diruerent armorum et corporum hostilium vim quam non norant, et feliciter everteres uno conflictu quidquid virium collegerat diuturno crimine.

VIII. *Gravate.* Id est, ægre est tibi quod improbi pereant; ægre adductus es ad pugnandum.

Non imperando habilem. Maxentium.

Quod, etc. Id est, quod angustiore haberet animum, quam ut magno muneri male ipsi commisso par esset.

Ubi, etc. Id est, postquam imbecillus animus oppressus tanto munere fortunæ: dant licentiam faciendi quod impedire non possunt.

Sermo, etc. Id est, ejusmodi oratio corrumpat.

Adeptæ felicitatis. Adeptæ, καθήκοντος, sumitur Ovid. lib. iv Trist. eleg. 8, 19:

Ne cadat et multas palmas inhonestet adeptas.

Et Tullius: « Senectutem ut adipiscantur omnes optant, eandem accu-ant adeptam. » Ubi aliqui legunt *adepti*, pro *adeptam*: sed male, ut observat Henricus Stephanus in præfatione libri *de Latinitate falso suspecta*. Multa ejus generis verborum exempla suppetunt apud auctores, quæ hic ego referre abstineo.

IX. *Remedia molliora.* Missis ad eum legatis si forte foedus cum eo inire vellet: quod superbe ille recusavit ejectionis atque eversis per summum ludibrium Constantini status.

Quin, etc. Id est, imo tibi imperas, ut ad congres-

sus et concordiam cum eo venias, si tamen concordia potius quam venia dicenda est.

Concordiam quam veniam. Pro magis quam veniam. Ut in illo Plauti ex Rudente, *certum est moriri, quam pati*, etc.

Quam. Hoc est, quam non sibi subjiciat.

Concordia, etc. Id est, te ad colloquium venire voluisse, non ut daret illi facultatem impune vexandi Urbem.

X. *Nec.* Nec vinculum ullum est tam arctum, quod nectendo retineat quæ in diversas partes tendunt.

O quam, etc. Hoc est, o quam ægre ad honestatem se revocant, qui jam nequitiae semita processerunt.

Appetitum tuum. Id est, quod appetebas. Alii legunt *affectum tuum*: Alii, *amicum tuum*. — Desiderium tuum aversatur.

XI. *Mirari tamen nequeo.* Deest non vel satis.

Cum id, etc. Hoc est, quod non acceperit illud quod ipsi offerebas.

Sed natura affert. Fortasse fert.

Ejus, etc. Id est: Illatæ ab eo quem ames.

Quod, etc. Id est: Quod aut spe præciperet, aut, etc.

Dolis. Quibus adversus Severum, Galerium ac Maximianum usus erat.

Sed non, etc. Id est: Sed non magis metuendum

rior ad videndum? Quis contemplatur præsentia acrius, ventura prolixius, ambigua certius, captiosa felicius? Non hinc tecum Lynceus ille certaret, qui, ut poetæ ferunt, parietum septa et arborum trunco visu facile trajiciebat; aut etiam ille quem eadem vetustas locuta est, cum in Siciliensi specula constitisset, conspicari solitum naves quæ Africæ portum subirent; cum prospectum hominis non aer offusus, quem crassiorem exhalatio maris faceret, non tantum disjunctarum regionum longinquitas impediret.

XII. Cum spes omnis frigere debuerit, et voluntas pacificandi alienata sit, quis dubitet divinitus armis tuis deditum, cum eo dementia processerit, ut ultro etiam lacerasset quem ambire deberet? O quam acres habes dolorum aculeos contumelia quam imponit inferior! ecce enim, prohi dolor! verba vix suppetunt, venerandarum imaginum acerba dejectio, et divini vultus litura deformis. O manus impia! o truces oculi! Ita non caligastis? In quo lumen mundi obscurabatis, meritas ipsi tenebras non imbibistis? Commovere tandem, conscia virtus, nec permittas hoc furori, cui de te aliud non licebat. Sed quid tandem assequeris cæca dementia? Aboleri hic vultus non potest. Universorum pectoribus infixus est; nec commendatione ceræ, aut pigmentorum fucis retinet, sed desiderio efflorescit animorum: una demum Constantini oblivio est humani generis occasus. Nunc vero commendabiliorem injuria tua faciet patientiam ejus, avidius expetent quem pictura non reddit. Flagrantiora sunt animorum desideria cum oculorum solatia perdiderunt.

XIII. Nihil profecto gravius, nihil miserius Roma doluisti. Quamvis recondita alte magis gemeres, et

VARIORUM NOTÆ.

prudentiæ, ne decipiatur in colloquio, quam virtuti, ne parum feliciter cum hoste manus conserat.

Lynceus ille. Simile quid habent Plinius, natur. Hist., l. vii, c. 21; Strabo Geograph.; vi Ælian. Variæ Hist., ii, c. 13; Plutarchus Tullius, iv; Academ.; Valer. Maxim., l. iv, cap. ultimo, quorum verba, ne nimius sim, non refero.

Non tantum. Lege non tanta ut ex veteri codice emendat post Acidalium: Gruterus.

Cum spes, etc. Hoc est. Postquam spes omnis infringi debuit, et depositus est animus sancienda pacis.

XII. *Habes. Forte habet.*

Quam, etc. Id est: Quæ infertur ab eo qui altero dignitate inferior est.

Venerandarum imaginum. Constantini imagines Romam de more perlatas, a Maxentio dejectas esse, supra dictum est in Constantini vita.

Divini, etc. Id est: Divinus vultus luto deformatus.

In quo lumen mundi. Lege cum Acidalio; cum lumen mundi, etc.

Commovere, etc. Id est: Imperator virtutis tuæ conscie te tandem excita.

Nec permittas furori. Ut furorem suum exerat in tuam imaginem is, cui non satis est animi, ut aliquid in te moveat.

XIII. *Ingestos,* etc. Hoc est: Et nova quotidie luctus argumenta quasicallum quoddam patientiæ tuæ obduceres.

Dolor, etc. Id est: Mæror se prodens.

A ingestos quotidie luctus callo quodam obduratæ patientiæ sustineres, confessus est se inconsultior dolor, nec timuit deprehendi, et male clausi signa mæroris per vultus indices exierunt. Hoc enim, Roma, tot vulneribus saucia vindicari volebas, cum tamen præstantissimus princeps injuriæ suæ negligens ulcisci tuas mallet. Ita ambo, benigni ratiocinatores officiorum, paria fecistis, tu voto, quo solo valebas, ille amore pariter et facultate, ut tantum honorum tibi tribueret quantum te sibi velle recognosceret. Pugnasti igitur, Imperator, coactus quidem, sed hoc maxime victoriam meruisti, quia non desiderabas. Optasti pacem, sed ignoscere si plus omnium vota valuerunt. Nec illa solita obsecundare cœptis tuis divinitas, in hoc refragata est; sed aliquid ex sententia tua non cedit, ut plus pro meritis iniret. Negata est concordia cui erat parata victoria.

XIV. In ore denique est omnium Galliarum, exercitus visos qui se divinitus missos præ se ferebant. Et quamvis cœlestia sub oculos hominum venire non soleant, quod crassam et caligantem aciem simplex et inconcreta substantia naturæ tenuis eludat; illi tamen auxiliatores tui aspici audirique patientes, ubi meritum tuum testificati sunt, mortalis visus contagium refugerunt. Sed quænam illa fuisse dicitur species? qui vigor corporum? quæ amplitudo membrorum? quæ alacritas voluntatum? Flagrabant verendum nescio quid umbone corusci, et cœlestium armorum lux terribilis ardebat: tales enim venerant, ut tui crederentur. Hæc ipsorum sermocinatio, hoc **C** inter audientes ferebant, Constantinum petimus, Constantino inus auxilio. Habent profecto et divina jaçantiam, et cœlestia quoque tangit ambitio. Illi

Et male clausi, etc. Tuum de afflicta Roma dolorem dissimulare non potuisti: et quamvis illa injurias sibi illatas mallet, quam tibi; tu tamen ejus dolore potius ad bellum Maxentio indicendum inductus es.

Ambo. Roma quam alloquitur, et Constantinus de quo sermo est.

Ratiocinatores, etc. Nil est: Boni æstimatores vestrorum officiorum, simile quidpiam fecistis, tu, o Roma, desiderio, quod unum facere poteras, ille et optando tibi bonum, et id tibi procurando.

Nec illa divinitas. Nec divinitas illa quæ tibi rebus in omnibus obsecundat, tuis votis non obsecuta est, cum fecit ut Maxentius oblatum fœdus non acciperet, sicque ampliorem tibi laudis segetem daret.

XIV. *In ore denique.* Utrum de Labaro intelligendum id? an quod olim Romanis mox ait contigisse, equites aut etiam legiones integræ Constantino e cœlo affuerint? Ea quidem de re nihil habet Eusebius. At Nazarius id in Gallorum omnium ore fuisse affirmat, præsentem Constantino ipso, et coram variis omnium nationum populis.

Inconcreta, etc. Hoc est: Corporis experts.

Audirique patientes. Sic Horat., l. i, od. 2: *Patiens vocari Cæsaris ultor.* Et od. 19: *Vultus lubricus aspici.* Idem de Arte poet., 165: *Cereus in vitium flecti.*

Ubi meritum, etc. Hoc est: Postquam virtutis tuæ testimonium dederunt, sese hominum aspectui subduxerunt.

Flagrabant, etc. Id est: Emicabat in iis majestas nescio quæ, clypeis effulgentibus.

Et cœlestia, etc. Hoc est: Sane vel in cœlestes cadit ambitio.

cælo lapsi, illi divinitus missi gloriabantur quod tibi militabunt. Ducebat hos, credo, Constantius pater, qui terrarum triumphis altiori tibi cesserat, divinas expeditiones jam divus agitabat. Magnus hic quoque pietatis tuæ fructus, quod quamvis particeps cæli amplio-rem se fieri gratia tua senserit, et cujus munera in alios influere jam possent, in eum ipsum tua munera redundarint.

XV. Cedat tibi non recentium sæculorum modo, sed totius memoriæ vetustas, quamvis illa, recti appetens, et nullo unquam depravata in officio, gloriatur penes se sanctitatis famam stetisse. Sed nec leguntur præconia hominum ubi quaruntur judicia divina. Illi igitur veteres, laudati vitæ moderatores, qui refrenandis cupiditatibus restricte compeque vixerunt, quorum omnis ætas armis contrebatur; quando tantam in prælio divinam opem pro merito integritatis habuerunt? ut qui longe a virtutibus tuis distant, in proximo saltem justitiæ gradu reponantur. Romano quodam in bello ferunt duos cum equis juvenes, spectatos forma pariter ac viribus, quia in dimicando præter ceteros insignes fuissent, jussu imperatoris ad remunerandam industriam requisitos. Ubi nulli inveniebantur, fides habita est divinos fuisse, quod cum laborem sedulo communicavissent, laboris prælium respuissent. Equidem historiæ non invitus assentior. Neque enim in hoc veri interpolatrix tenenda, quæ se non vanam antiquitatis nuntiam pollicetur. Sed tamen illi, qui hoc annalium monumentis, illigaverunt, verebantur ne apud posteros miraculi fides claudicaret. Estote, o gravissimi auctores, de scriptorum religione securi; credimus facta qui majora nunc sensimus. Magnitudo principis nostri gestis veterum fidem conciliat, sed miraculum detrahit. Pro auxilii

A copia negotiorum ratio metienda est. Duo quondam juvenes, sed nunc exercitus visi. Hoc certe uberius, nec infirmius veritate. Stat argumento duplici fides nixa. Sic Constantius juvari meruit, sic debuit Roma servari.

XVI. Magnum hoc, Imperator maxime, sed de tua pietate non mirum. Adesse tibi in omnibus summam illam majestatem, quæ te circumflexa tueatur, conjectura mentium tenebamus, etsi nondum ad fidem patebat oculorum. Etenim cum mens tua mortali contagione secreta, pura omnis, funditus sincera, ubique se promerendo Deo præstet, cum gloria tua humanum modum supergressa sit, quis est hominum quin optulari tibi Deum credat, cum id et vita mereatur, et rerum magnitudo testetur? Parumper igitur ab instituto cursu non ingrato diverticulo recedamus. Tenebo hunc orationis modum, ut nec inhumane de cæteris muta sit, nec odiose de instantibus obloquatur. Tu, Imperator optime, inito principatu, adhuc ævi immaturus, sed jam maturus imperio, ostendisti cursum ætatis non expectandum in festinatione virtutis. Tu exinde domi militiæque juxta bonus, nusquam gradum extulisti quin ubique te gloria quasi umbra comitata sit. Tu ferocissimis regibus, Ascarico et comite suo captis, tanta laude res bellicas auspicias es, ut jam inaudite magnitudinis obsidem teneremus. Ut Herculem ferunt tenerum adhuc atque lactentem duos angues manu elisisse, ut jam infantulo indoles futuri roboris immicaret, sic tu, Imperator, in ipsis imperii tui cunabulis, quasi geminos dracones necares, per sævissimorum regum famosa supplicia ludebas.

XVII. Franci ipsi, præter cæteros truces, quorum vis cum ad bella efferveret ultra ipsum Oceanum æstu furoris evecta, Hispaniarum etiam oras armis

VARIORUM NOTÆ.

Qui, etc. Id est: Qui se agnoscebat terrenis triumphis a te superari.

Amplio-rem, etc. Id est: Expertus fuerit se clario-rem fieri tuo beneficio, et qui aliis beneficia conferre posset, is gloriam a te beneficii loco accepit.

XV. *Restrictè, compeque.* *Contente,* ut Livineius putat, id est, parce. *Plantus, Asinaria, sc. 1, act. 1: Mater illum arcte contenteque habet.*

Duos juvenes. Castorem et Pollucem. *Horat., l. 1, od. 12: Hunc equis, illum superare pugnis nobilem.* Ambos Jovis ex Leda filios apud poetas celebratissimos. « Ea demum atrocitas fuit prælii, ut interfuisse spectaculo deos fama tradiderit duos in candidis equis, Castorem atque Pollucem, nemo dubitavit. Itaque et imperator veneratus est, pactusque victoriam templa promisit, et reddidit plane quasi stipendium commilitonibus deis. » *Florus, l. 1, cap. 11.*

Ad remunerandam, etc. Id est: Quo eorum virtus præmio donaretur.

Neque enim, etc. Quasi diceret: Nec enim existimanda est ea in re veritatem corrupisse, nec temere se facta vetustatis nuntiam.

Ne apud, etc. Hoc est: Ne prodigium apud posteros fidem non obtineret.

Estote, etc. Hoc est: Haud metuere ne parum fideliter res descripsisse videamini.

Hoc certe, etc. Id est: Hoc certe majus, nec minus verum.

XVI. *Quæ te, etc.* Hoc est: Quæ te circumcingens

defendat, cogitatione divinando putabamus, quamvis nondum oculis contestatum illud esset.

Ubique, etc. Hoc est: Nihil omittat, in quo deum sibi conciliare possit.

Non ingrato. Hoc est: Non insuavi digressionem.

Ut nec inhumane. Hoc est: Ut neque alias actiones parum humaniter sileam, nec in præsentibus commemorandis cum aliquorum invidia hæream.

Ævi immaturus. Atqui si Eusebio, Sozomeno et Eutropio fides est, qui cum anno ætatis 65 obiisse dicunt, imperii vero 32 tum agebat annum tertium supra tricesimum, sed puerum ævi immaturum eum vocat præ Maximiano et Diocletiano, quos senes imperatores viderat.

Et comite. Id est, Regaiso, quem appellat non uno in loco.

Duos angues. A Junone ejus noverca in ejus cunabulis immissos. *Virg., Æneid., l. viii, 288:*

.... Ut prima novercæ

Monstra manu geminosque premens eliserit angues.

Infantulo immicaret. Malim cum Acidalio in infantulo emicaret.

Ludebas. Forte præludebas, Acidal.

XVII. *Ultra ipsum Oceanum.* Tangit Probi imperatoris tempora sub quo Francorum manus qui a Ponto, quo in loco captivi Franci tenebantur, correptis navibus, Græciam, Asiamque populati, nec impune plerisque Libyæ littoribus appulsi, ipsas postremo navalis quondam victoriis nobiles ceperant Syracusas. Et immenso itinere pervecti, Oceanum qua terras runi-

infestas habebat : ii igitur sub armis tuis ita conciderunt, ut deleri funditus possent, nisi divino instinctu, quo regis omnia, quos ipse afflixerat conciliandos filio reservasses. Quamquam ad gloriam vestram fecunda malis suis natio ita raptim adolevit, robusteque recreata est, ut fortissimo Cæsari primitias ingentis victoriae daret, cum memoria acceptae cladis non infracta, sed asperata pugnaret. Differamus parumper Italicas expeditiones, quibus Segusiensium civitatem, quæ superatis Alpibus Italiae claustrum objicit, cum vi et virtute velut januam belli refregisses, inde per objectas acies, per exercitus obvios, usque ad Romanae mœnia inoffensus victoriarum impetus percucurrit.

XVIII. Quid memorem Bructeros? quid Chamavos? quid Cheruscos, Vangionas, Alamannos, Tubantes? Bellicum strepunt nomina, et immanitas barbariae in ipsis vocabulis adhibet horrorem. Hi omnes sigillatim, dein pariter armati, conspiratione foederatae societatis exarserant. Tu tamen, imperator, cum tantam belli molem videres, nihil magis timuisti quam ne timereris. Adis barbaros, et dissimulato principis habitu, quam proxime poteras cum duobus accedis. Nunquam est excelsior principatus quam cum se publico submittit officio. Facis verba, spem illorum agitas, et versas credulitatem, negas te esse praesentem. O vere caeca barbaria, quæ in illo vultu signa principis non videris, quem nec sic quidem senseris, cum intra jactum teli securus sui staret, Constantinum esse! Qui hoc poterat non timere, dubitare quidquam potes per omnia subnixum Deo vadere? Invictos ducis, et solus timeris. Tot regna, tot populi et tantarum nationum congregatio, indignam se viribus tuis putat, quem credit absentem. Tibi tamen incrementum

laudis ex multiplicatione terroris est, magnificentius congregata obteris, quæ scrupulosius dispersa sequeris. Innumeræ simul gentes ad bellum coactæ, sed uno impetu tuo fusæ, dum collativam vim comparant, compendiosam victoriam praesiterunt.

XIX. Uno hoc bello, si debitis laudibus immorari vacaret, dies integer conderetur. Nunc ita omnia praetervolans cecidit oratio, ut victoriarum tuarum non summam evolveret, sed ornamenta monstraret. His rebus semper e re publica gestis tanta vi tantoque successu, ut nunquam virtus tua intremuerit, prudentia hæserit, felicitas claudicarit, satis, ut opinor, probatum est perpetuam in te benignæ majestatis opem fluere : ut cœlestes exercitus tui non tunc primo missi, sed tum demum intellecti esse videantur. Talis igitur ad liberandam Italiam et tam tutus accedis, ut cum res bellica cæcos habeat eventus, in te tamen dimicandi voluntatem pro victoriae pignore teneres, etsi absentem auxilia divina. Aderat enim robustus, et florens, plenus virium, animi plenus exercitus, lætus armis, et militiæ munia exequens studio magis quam necessitate, quippe cui stipendia sunt pauciora quam prælia. Cum dico prælia, significo victorias, præterea tam amans tui quam tibi carus. Ignosce enim superba virtus, quantumvis fiduciae et spiritus capias, amor principis facit militem fortio-rem.

XX. Antiqua admodum res est quam proferam, sed non indigna memoratu. Illyrii quondam, despicientes Eropi regis infantiam, Macedones bello laceraverunt. Et prima quidem congressio secundum illos fuit; verum Macedones cum bellum reficerent, regem suum in cunis ad aciem detulerunt. Cum illos ira, hos miseratio, illos signorum cantus, hos pueri vagitus

VARIORUM NOTÆ.

pit, id est, fretum Gaditanum proindeque et Hispanias, atque ita eventu temeritatis ostenderant, nihil esse clausum piraticæ desperationi, quo navigiis pate- ret accessus. Id ipsum ait Vopiscus in Probo.

Fortissimo Cæsari. Crispo qui an. 320 Francos vicit delevitque.

Cum memoria, id est : cum decertaret acceptæ cladis recordatione potius exacerbata, quam percussa.

Segusiensium civitatem. Segusium urbs Galliae Cisalpinæ propter Duriam fluvium, ad radices Alpium Cottiarum, etc.

XVIII. Bructeros. Bructeri, Germaniæ populi, de quibus mentio est etiam in alio panegyrico.

Chamavos. De his Germaniæ populis alibi etiam loquitur.

Cheruscos. Ultra Visurgim fluvium habitantes, ubi nunc ducatus Brunsvicensis.

Vangionas. Ad Rhenum, supra Moguntiam : ubi nunc Wormacia. Worms.

Tubantes. Quos alii Transsilana apud Frisiæ et Westphaliæ confinia : alii in ea parte Germaniæ, quæ nunc Westphalia dicitur, habitasse volunt.

Publico submittit. Id est : Vulgare munus fungitur. Venis ad colloquium, spem illorum moves.

Versas credulitatem. Melius quam crudelitatem, id est, nimium credulos fallis, dum negas te esse praesentem.

Invictos ducis. Id est, tecum invictos milites ducis, tuque unus omnium maxime timeris. In Livineensi

editione est *invictos duces non times, et solus timeris*, quod non ita probatur.

Quem credit absentem. Id est, dum se absentem putat.

Tibi tamen. Hoc est : Inde tamen crescit laus tua, quod crescit numerus hostium, et majori cum laude collectos hostes frangis, quos esset difficilior dispersos persequi.

Dum collativam. Id est : Dum vires in unum conferunt.

Dies integer conderetur. Vide Plinii pan. n. 80 : Cum tibi dies omnis, summa cum utilitate nostra, summa cum laude tua conderetur : ubi plura vide ejus generis exempla.

XIX. Cecidit oratio. Alii legunt tetigit.

Non summam evolveret. Melius si transpositione facta legatur non ornamenta evolveret, sed summam monstraret.

E re publica. Hoc est : Ex utilitate publica.

Felicitas claudicarit. Id est, nutarit. Supra, n. 15 : Ne apud posteros miraculi fides claudicaret.

Sed tum demum. Hoc est : Sed tum tandem manifesti esse videantur.

In te tamen. Hoc est : tua tamen certandi voluntas, tibi victoriae pignus foret.

Quippe cui, etc. Id est : Cum plures pugnas inierit, quam meruit stipendia.

XX. Eropi regis. Nota historia ex Justin. l. vii et Ammiani l. xxvi, ac Polybio.

Secundum illos. Hoc est, feliciter illis cessit, sed Macedonibus ad pugnam redeuntibus.

accenderet, mutata est ratio certaminis; vicerunt qui amore pugnabant. Quanto igitur est amor fidelior accepti beneficii memoria, quam præsumptione futuri, quod illic percepta res juvat, hic expectata blanditur, tanto tui animosius dimicaverunt, qui non puero spem gratiæ munerabatur, sed principi post natos homines benignissimo meriti debitum rependebant.

XXI. Primam igitur Segusiensium civitatem, quam primam iter dederat, victoria facilis amplexa est. Quæ resistendi pertinacia ita in se imperatoris vim convertit, ut pietatem tamen non alienaverit. Nam cum introitus vi manu quæreretur, et portarum inflammatio ignem late distulisset, cujus facilis per adjuncta contagio partu pestifero valescebat, maxima benignissimi imperatoris fuit cura, non modo ut incendium non adjutum senesceret, sed oppressum emori posset; et longe operosior clementia quam fortitudo ejus perspecta est: cum plus in conservanda urbe quam in capienda fuerat laboris oriretur. Itaque digrediens sic cupidam sui fecit, ut eam ad omne obsequium non victoriæ metus componeret, sed admiratio lenitatis.

XXII. Optima aiunt esse remedia quæ ad usum corrigendi nostri ex aliena calamitate nascuntur; verum animus pravitate, velut morbo impeditus, dilectum boni non habet. Ecce jam apud Taurinos venientem pugna gravior expectat, nec Segusiensium vastitas monet ut sibi caveant; nec cogitant quod cum principe res futura sit, quod neque vis ejus resistendi spem faciat, nec mansuetudo rationem. Campum late jacentem tantus miles oppleverat, ut non improbaret fiduciam qui instructos videret. Quæ enim illa fuisse

Mutata est, etc. Id est: Mutatus est belli eventus. *Accepti, etc.* Hoc est, accepti beneficii recordatio magis amorem firmat quam spes futuri.

XXI. *Segusiensium civitatem.* Segusium, *Suze.* *Quam primam.* Id est, quæ prima occurrerat de via. *Quæ resistendi.* Hoc est, quæ obstinate resistendo. *Vi manu quæreretur.* Plerique interpretes inducunt voculam *vi*, quam ex glossemate in contextum putant receptam.

Cujus, etc. Hoc est, cujus facilis diffusio ex contiguus locis ortu novi incendii crescebat.

Partu pestifero. Alii legunt *pastu*, sed non hic opus mihi videtur emendatione. Loquitur enim de incendio tanquam de homine, qui adolescit, senescit, moritur.

Non modo. Id est, non modo ut incendium minueretur sublatis fomentis, sed ut obrutum posset extingui.

XXII. *Aliena calamitate.* Notus ille versiculus:

Felix quem faciunt aliena pericula cautum.

Dilectum boni. Non aptus est ad iudicium de bono ferendum.

Taurinos. Augusta Taurinorum, *Turin.*

Quod neque, etc. Id est, quia ita fortis est *Constantinus* ut ei resisti non possit, et ita mansuetus, ut causam resistendi non habeat.

Operimento, etc. Hoc est, equi et homines ferro omni ex parte cooperti.

Clibanarius. Equitibus cataphractis: hoc est qui equis ferro undequaque septis, ipsi quoque ferrea lo-

rectis eorum pectoribus demissa lorica, et crurum tenus pendens, sine impedimento gressus, a noxa vulneris vindicabat.

XXIII. Te tamen, Imperator, non terruit, nec quod tanto numero duplicabat armatura terrorem, nec quod vim armis numerus addebat. Certum est enim pro negotii modo animosam esse virtutem, quod ex se rerum captum suum temperat: in parvis prope ad securitatem remissa, in mediocribus modice intensior, ubi magna venerunt, juxta magnitudinem exantlandi operis erigitur. Illa armorum ostentatio, et operi ferro exercitus, qui imbelles oculos vulnerassent, invictas mentes incitaverunt: quod imbutus imperatoris exemplo totis animis ejus miles ardescit, cum invenit hostem quem vinci deceret. Cataphractos equites, in quibus maximum steterat pugnae robur, ipse tibi sumis. His disciplina pugnandi est, cum aciem arietaverint, servant impressionis tenorem, et, immunes vulnerum, quidquid oppositum sine hæsitatione perumpant.

XXIV. Sed tu, imperator prudentissime, qui omnes bellandi vias nosces, opem ex ingenio reperisti, quod tutissimum est, eludere, quod est difficillimum sustinere. Diducta acie, in irrevocabilem impetum hostes effundis, dein quos ludificandos receperas reductis agminibus includis. Nihil proderat contra tendere, cum ex industria tui cederent. Flexum ad insequendum ferreus rigor non dabat. Ita nostri proditos sibi clavis adoriuntur: quæ gravibus ferratisque nodis hostem vulneri non patentem cædendo defatigabant, ac maxime capitibus afflictae, quos ictu perturbaverant, ruerè cogebant. Tunc ire præcipientes, labi reclines, semineces vacillare, aut moribundi sedilibus attineri, permixta equorum clade impliciti jacere, qui reperto

VARIORUM NOTÆ.

rica armati insiderent. De his *Claudianus*:

Conjuncta per artem
Flexilis inductis hamatur lamina membris,
Horribilis visu. Credas simulacra moveri
Ferreæ, cognatoque viros spirare metallo.

κλίθεος verogræce, est lorica ferrea.

Noxa. Id est, contra vulnera tutos præstabat.

XXIII. *Pro negotii.* Id est, fortitudinem exercere vim suam, prout res postulat.

Quod ex se. Quod se rebus attemperet et accomodet.

Quod imbutus. Id est, quod inductus.

Ipse tibi sumis. Supple *oppugnandos.*

Aciem arietaverint. Perruperint. Ducta metaphora ab arietum similitudine, quibus urbium muri subvertebantur.

Servent impressionis tenorem. Id est, in suscepta acriter oppugnatione constantes sint.

Immunes, etc. Id est, et securi contra vulnera quidquid objectum est absque mora disjiciant.

XXIV. *Quod, etc.* Id est, primum in eludendo hostium impetu, in quo plurimum securitatis est: deinde in eodem sustinendo, in quo plurimum difficultatis.

In irrevocabilem impetum. Ita diducis aciem, ut hostes progrediendi cupidos ac nimium se effundere ausos reductis agminibus derepente includas atque opprimas.

Effundis. Hoc est, irruere sinis.

Quos, etc. Id est, quos ad ludibrium admiscras.

Ludificandos. *ἄθαρτικῶς*, vel fortasse legendum *Ludificando.*

sauciandi loco passim equitem effreni dolore fundebant. Ad unum interfectis, omnibus tuis integris, horrorem armorum ad miraculum victoriae transtulerunt, quod qui invulnerabiles habebantur sine tuorum vulneribus interissent. Antoninus imperator in toga praestans, et non iners nec futilis bello, cum adversum Parthos armis experiretur, visis cataphractis, adeo totus in metum venit, ut ultro ad regem conciliatrices pacis litteras daret. Quas cum rex immodicus animi respicisset, insolentia quidem barbari debellata est, sed patefactum est in his armis tantam inesse violentiam, ut et vincendus fideret, et superaturus timeret.

XXV. Quid ego referam post tantam et tam gravem pugnam quod apud Brixiam magnus quidem et acer equitatus esset, fuga quam visu astutior, et primo impetu tuo pulsus, Veronam usque contendit ad praesidia majora? Neque id dedecori fuit, quod excusati fugiunt qui tibi cedunt. Contingat quinimo timiditati miserere res ostentanda, fuga qua habuerit dignitatem. Ipsa autem Verona, freta immanibus copiis, quas in unum adventus tui formido conduxerat, cum multorum jam clades accepisset, facta est parumper metu cautior, non ratione felicior. Muris se ab impetu vindicat. Aderat quidem Ruricius, experientissimus belli, et tyrannicorum ducum columen. Per tota admodum moenia magna vis hominum, et apud Brixiam plerique jam fracti: ut in corpore cum aliqua pars aegra est, valetudo omnis contaminari solet; sic illius multitudinis portio malo affecta, totum exercitum timoris contagio dissiparat. Quam faciles lapsus infirmitas haberet, cum eam intempestiva movit audacia, cum saepe alias, tum maxime in illa obsidione perspectum est. Clausi impetum faciunt, et qui se aliquamdiu latendo a morte defenderant, facta pugnandi copia poenas eruptionis temerariae pependerit. Idemque Ruricius magna suorum clade rejectus in moenia, spe jam

VARIORUM NOTÆ.

Antoninus imperator. Antoninus pius adoptatus ab Adriano Romaniæ rei præfuit anno Christi 138, obiit anno ætatis 70, imperii 25, cui successit M. Antoninus Verus ipsius gener.

XXV. Apud Brixiam. Brixia urbs Italiae, in Cenomanis olim sub ducibus Mediolanensibus, nunc ditioris Venetæ Bresse. Ad Orientem; habet Veronam, ad meridiem Bergomum; ad occasum Cremonam et Mantuam.

Quam visu astutior. Lege cum Livineio, *quam vi sua tutior.*

Quod excusati, etc. Id est, quia excusationem habent fugæ suæ, qui fugiunt ut tibi cedant.

Quin imo, etc. Hoc est, imo potius sinamus accidere timori rem prædicatione dignam nempe fugam quæ sit cum dignitate.

Quam faciles. Hoc est, quam facile concideret imbecillitas, cum alieno tempore sese audacius extulit.

Præcipitante jam die. Inclinate. Æneid. lib. II, 8:

Et jam nox humida cælo præcipitat.

Sed eum exitus. Sciebat Ruricius quid sua audacia mereretur, at bonum tamen prælii exitum sperabat, in quo deceptus est, sicque eum exitus magis quam merita fefellerunt.

Considerati ratio. Nec circumspecti, aut prudentis ratio, nec formido quæ in viros cadere interdum solet.

A *lassa, sed adhuc mente vesana, cum se Veronam propriuisset, novos eodem egit exercitus, et præcipitante jam die bellum non detrectavit, pugnae avidior quam salutis. Sed eum exitus magis quam merita fefellerunt. Nam furorem mors domuit, quem non potuerat, nec considerati ratio, nec victi formido sanare.*

XXVI. O nox illa æternis sæculis monumentisque mandanda! cum spissis tenebris congressus fortunæ totum liceret, tu tamen, Imperator, non intuitor tempore quam Deo tectior, sævissimo hosti multus instares, et libertate cædis exultans donum noctis duceres quod pugnans nemo servaret, per infestas acies interritus vadis, densissima quæque perumpis, dejicis, proteris. Mortis decus perdunt quos ignoratus affligis: nisi quod te ipsa vis tua cogit agnosci. Nihil enim te permovet tubarum fractæ voces, horrendus militum clamor, permissa casibus vulnera, illi cominus gladii, cadentium graves gemitus, arma late strepentina, et in unum quemdam sonitum diversi fragoris acta confusio, quod hæc omnia aut virtus negligit, aut ira non sentit. Nox ipsa, justissima bellantibus causa terròris, vehementiorem te agendis stragibus fecerat. Quod solum enim virtutis tuæ impedimentum est, miserationem tenebræ non habent: ut intelligi liceat quantum illo in bello vis tua perfecit, pietate non retenta, et majestate securo. Prælio vix multa nocte confecto, fessus cædibus, anhelus ex bello, cruore oblitus, sed hostili, ad obsidionis vigilias recurrebas. O fortuna! O præpotens Roma! Quam tu unquam gratiam pro tantis his laboribus referes? Nisi quod indulgentissimus princeps, tanquam hoc ipsum tibi debeat, eo cariorem habet quo majore labore servavit.

XXVII. Et quoniam me ad Urbis commemorationem fors quædam intulit, non rerum ordo deduxit, neque revocare inde orationem fas est quo jamdudum contenta veniebat, prætereo te Aquileia, te Mutina,

XXVI. *Spissis tenebris congressus.* Id est, certaminis mox fortunæ totum liceret, id est, eventus omnis penes fortunam esset. Ita autem locum interpretum omnium judicio depravatissimum emendandum puta pro *spissis tenebrisque*, ut extat in vulgaribus editionibus.

Instares. Lege *Instare*, et mox *ducere*.

Donum noctis. Id est, putares te a nocte beneficii loco accipere, quod nemo te observaret dimicantem.

Quos ignoratus affligis. Nesciunt enim se invicta manu tua perire.

Aut virtus, etc. Hoc est, aut virtus spernit, aut militaris æstus, ac fervor ne sentit quidem.

Miserationem tenebræ non habent. Quia enim noctis tempore non videtur strages, non est miserationi locus.

Pietate, etc. Hoc est, cum pietas tua nulla re moveretur, et majestas esset in tuto.

Ad obsidionis vigilias. Vox vigilie videtur hic sumpta pro iis ipsis qui erant in excubiis.

XXVII. *Quo jamdudum.* Id est, quo jam pridem contento cursu properabat.

Aquileia. Carnorum metropolis ad oram maris Adriatici. Emporium olim celeberrimum, *Aquileæ.*

Mutina. Urbs olim Gallie togatæ, nunc Italiae, inter forum Lepidum ad occasum 15, et Bononiam ad ortum 20 mill. pass. distans. *Modène.*

cæterasque regiones, quibus propter insecutas incredibilium bonorum commoditates gratissima fuit ipsius oppugnationis injuria. Senserunt enim translatis ad fortissimum principem fortunarum suarum gubernaculis quam facile omnia ad salutem cursum redirent, quæ ita deferebantur, ut mox aut malorum omnium scopulis illiderentur, aut miseriarum vadis adhaerescerent. Prætereo inquam et hæc, et alia complura, quorum est et sigillatim onerosa moles, et omnium simul acervus onerosior. Nam quæ diducta ferre nequeas, his congregatis subire, spei importunioris est quam fiduciæ promptioris. Recuperata igitur Italia, hic primus fuit liberandæ Urbis gradus, et ad victoriam facilis ascensus, quod illum semper exedendæ Urbis visceribus inhærentem ex assuetis latebris vis divinitatis excussit. In quo quidem tantum momenti fuit ad perficiendæ rei facilitatem, ut non tam gloriantium sit virtuti tuæ, præstantissime Imperator, quod eum viceris, quam gratulandum felicitati, quod ad pugnam potueris evocare.

XXVIII. Non enim casu, non fiducia, factum putemus, ut ultro etiam exercitum educeret adversum eum, cujus adventus stridorem ipsam perhorresceret, nisi animum jam metu deviam infestior deus, et pereundi maturitas perpulisset: quod ipsa ratio disponendi exercitus docuit illum mente perditâ, implicatoque consilio, cum eum pugnae locum caperet, ut interclusa fuga moriendi necessitatem imponeret, cum spem victoriæ non haberet. Quod quidem imperatori nostro optandum largiter fuit, qui hoc uno maxime offenditur, si certamen lubricum faciat spes prompta fugiendi. Relaxaverit acies, aut frons impulsâ titubaverit, fiducia manuum ad pedes migrat. Non amas, Imperator, bella, nisi ferventem hostem in gradu suo præcisa fuga teneat, ut aut ferro concida, aut miseratione servetur. Apud Tiberim igitur suos instruxit, sic ripæ locatos, in ultimorum vestigia præcægio quodam eventuræ cladis unda fatalis allueret: ita vero multitudine suppeditante, ut ultra quam visus agi posset, extenta acies pertineret; non quo frons imbecilla tractu invalido duceretur, sed tanta subsidiorum atque ordi-

num confirmatione, ut acies non porrectior quam robustior murum utrinque præberet; quod eam nec constipatio contraxisset, nec longitudo tenuaret.

XXIX. Prætermittam hoc loco, Constantine maxime, disponendi militis tui miram incredibilemque rationem: hoc enim persequi vellem, quem tenuisset locum cælestis exercitus dicam. Quanquam non illos arbitror stetisse nisi tecum; difficillimam enim pugnae partem tibi diligis, et tanquam pro fortunæ gradu modus virtutum debeat, ita inter tuos non vis principatu magis excellere quam labore. Cumulatissimum quidem principis munus est, si manu cesset, non cessasse consilio; sed tu non signior gerere quam jubere, simul exercitus tuos monitu regis, opere juvas, incendis exemplo. Quod hic etiam facis promptius quam in cæteris præliis; quod in præsentî erat tam ampla pugnae merces, quam pugnatore illustris; et statim Roma victoris. Cujus rei cum imaginem cœpi, dicturns horresco. Invadis primus aciem, solus irrumpis. Obumbrant euntem telorum irriti jactus, sonat ictibus umbo securus. Hos quos trabalis hasta dejicit, insultans ferus proterit. Fulget nobilis galea, et corusca luce gemmarum divinum verticem monstrat. Auro clypeus, auro arma collucent. O quantam vim possides virtus, quæ in hoc habitu plus terroris præferas quam decoris! Secuti hunc ardorem fortissimi milites, et dignos se ductu ejus imperioque testati, sic viritum laboraverunt, quasi summa res singulorum manu niteretur.

XXX. Non commemorabo hic teclas continuis stragibus ripas, non oppletum acervum corporum Tiberim, et inter congestas alte cadaverum moles ægro nixu ac vix elucantibus gurgitibus exeuntem, quodque illum ipsum tyrannum non mors virilis, sed fuga turpis prodidit, et dignum ignaviæ et sævitæ exitu fluctus sanguinei necaverunt. Perstringi hæc satis est, quod et pridie prolixius mihi dicta sunt, neque pro dignitate exequi copia est, et ne pugna raptim gesta diutius narrata quam confecta videatur. O si nunc mihi facultas daretur sermonis pro rerum dignitate figurandi! Adhiberem omnes flosculos, et abuterer exquisito quodam lepore ac ve-

VARIORUM NOTÆ.

Propter, etc. Hoc est: Ob ea quæ consecuta commoda sunt.

Ad salutem. Id est: In florentem statum restituerentur.

Quorum est. Hoc est: Quæ et singulatim persequi, difficile opus est et difficilior cuncta simul coacervare. Nam quæ divisa portare non possis, eadem collecta humeris tollere, spei audacioris est, quam paratioris fiducia.

XXVIII. *Animum.* Id est: Mentem jam pavore emotam.

Optandum. Id est: Cupiendum magnopere fuit.

Si certamen. Id est: Si prælii dubium eventum faciat spes fugæ facilis.

Relaxaverit acies. Si forte acies de pugnandi alacritate nonnihil remisit, aut frons exercitus, etc.

In gradu suo. Id est: Adempta fugiendi ratio efficiat immobilem.

Ita vero. Hoc est: Totam vero multitudinem efficiebant, ut ultra conjectum oculorum acies illa extenderetur.

Non quo frons. Non quo frons exercitus latior esset.

proindeque imbecillior, sed ita numerosus erat exercitus, ut latus esset, quamvis bene constipatus, et fortis robustusque, quamvis in longam lineam extensus.

XXIX. *Hoc enim persequi.* Forte hic enim, etc., ut Grutero placet.

Sed tu, etc. Hoc est: Non tardior ad dimicandum, quam ad jubendum.

Obumbrant. ὑποπόσωσι Constantini acriter in acie confligentis.

Hos quos, etc. Hoc est: Qui hasta valida dejecti sunt, ex equis eorum pedibus proteruntur.

XXX. *Dignum ignaviæ.* Ita restitui ex veteri codice post Acidalium et Livineium pro *dignum ignavia*.

Quod et pridie. Lege cum Acidalio et Livineio *pridem* pro *pridie*. Ex hoc vero loco, itidem et ex styli affinitate Claud. Puteanus inducitur ad credendum, hunc et superiorem panegyricum esse Nazarii. In quo ei admodum assentior: recte enim quod hoc in loco ait Nazarius, ad illum superiorem panegyricum videtur pertinere, ubi Maxentii clades fuse describitur.

nostate dicendi. Jam strepitus Martii, jam tubarum sonores festivis vocibus resultanti favore mutantur. Dicendus in Urbem ingressus est imperatoris; et in exprimendo senatus populique Romani maximo gaudio, ingrata nisi et ipsa lasciviat oratio. Nullus post Urbem conditam dies Romano illuxit imperio, cujus tam effusa tamque insignis gratulatio aut fuerit, aut esse debuerit; nulli tam læti triumphi quos annalium vetustas consecratos in litteris habet.

XXXI. Non agebantur quidem ante curram victi duces; sed incedebat tandem soluta nobilitas. Non coniecti in carcerem barbari; sed educti e carcere consulares. Non captivi alienigenæ introitum illum honestaverunt, sed Roma jam libera. Nihil ex hostico accepit, sed seipsam recuperavit, nec præda auctior facta est, sed esse præda desivit, et, quo nihil adjici ad gloriæ magnitudinem majus potest, imperium recepit, quæ servitium sustinebat. Duci sane omnibus videbantur subacta vitiorum agmina, quæ Urbem graviter obsederant. Scelus domitum, victa perfidia, diffidens sibi audacia et importunitas catenata; furor victus, et cruenta crudelitas inani terrore fremdebant: superbia atque arrogantia debellatæ, luxuries coercita, et libido constricta nexu ferreo tenebantur. Sequebatur hunc comitatum suum tyranni ipsius teterrimum caput; ac, si qua referentibus fides est, suberat adhuc sævitia, et horrendæ frontis minas mors ipsa non vicerat. Injiciebantur vulgo contumeliosissimæ voces. Nam et ludibriis oppressoris sui auspiciari libertatem juvabat, et mira cum voluptate conceptus e vita terror, insultatione interitus obterebatur.

XXXII. Quis triumphus illustrior? quæ species pulchrior? quæ pompa felicior? Dicam itaque, Imperator, quo uno satis mihi videor divinam gloriam tuam significaturus. Quot in illo turpitudinum notas extinxeras, tot in te laudum infusæ refulserunt. Fraudari indulgentissimus princeps ea gratia neminem voluit, quominus omnia quo odium ejus pervaserat, spectaculum tyrannici funeris expiaret. Ubi-

A que jam quidem lætitiæ gestæ rei diffuderat fama velox, et ad celeritatem nuntii pennata victoria; insequabatur tamen uberiore cum gaudio ipsius rei fructus, quod ad animum languidius accedunt quæ aurium via manant, quam quæ oculis hauriuntur. Itaque tanti per Italiam concursus hominum excitabantur, tantæ ex oppidis effusiones, ut facile anteaacti terroris testificatio in præsentis exultatione laceret. Pari studio missum ejusdem tyranni ad permulcendam Africam caput, ut quam maxime vicum affligerat, laceratus expleret. Et nondum satis tempestivo mari, affuerunt tamen navigantibus felices auræ, et fluctus secundi, beatissimamque victoriæ ipsa etiam elementa juverunt. Caput, in quo titulus tantæ laudis circumferebatur, reddidit Tiberis, pro-

B secuti sunt venti, maria servarunt. Quonam modo te, potens Africa, quanto lætitiæ fremitu, quam insolenti voluptate jactasti? nihil quippe est immoderatus quam post longam tristitiam repens gaudium. Impetu suo fervet; nec ut primum liberum, continuo defæcatum, statim purum est. Nam ut fistulæ cum diu interceptæ sunt, exitu dato, quo largiores, eo crassiores aquas evomunt; sic vota hominum metu interclusa turbide aliquid egerunt eum cumulata eruperunt.

XXXIII. Hæ victoriarum gratulationes. Nec minus uberes fructus reliquarum virtutum fuerunt. Implicatam quidem atque obsitam Urbem gravissimis malis evolverunt indefessa vis atque eximia fortitudo: sed quantum boni prudentia excogitavit, benignitas et clementia contulerunt? Quorum quid magis juverit difficilis æstimatio est. Nam et calamitate obsessis, finis est voti miseria liberari, et mox vacuitas miseriarum parum grata est, nisi lætitiæ consequatur. Ita pro se quæque officii suis functæ fortitudo et liberalitas imperatoris, cumulatissimum Urbis beatitudinem exhaurienda, et congerendis commodis reddiderunt. Facilius quidem et multo preclivior lædendi quam commodandi semper est via, vulnerare integrum quam sauciato mederi, dissipare

VARIORUM NOTÆ.

XXXI. *Educti e carcere consulares.* Huc pertinet illud Prudentii adversus Symmachum, l. 1, 552, ad Romam:

Cum te pestifera premeret Maxentius aula,
Lugebas longo damnatos carcere centum,
Ut scis ipsa, patres.

Sane omnibus videbantur. Triumphalis Constantini post cæsum Maxentium in Urbem ingressus.

Tyranni. Maxentii.

Conceptus, etc. Hoc est, et insultando cæsum Maxentium, obterebant metum, quem conceperant eo vivo.

XXXII. *Omnia quo.* Malim qua, ut Bongarsio placet; vel omnes quos, ut vult Acidalius.

Languidius accedunt. Horat.:

Segnius irritant animos demissa per aëres
Quam quæ sunt oculis commissa fidelibus...

Luceret. Forte eluceret. Acidal.

Vivus affligerat. In alio pan. eidem dicto: Quippe omni Africa, quam delere statuerat, exhausta. Cur autem Maxentius in Africanos tantopere exarserit causam affert Zozimus, l. 11: « Quod perlatam in Africam ejus imaginem Africani milites prohibuissent circumferri, et quod insuper Alexandro favissent, qui ex

Præfecto prætorio imperatoriam purpuram induerat, quo per Volusianum interfecto, quotquot in Africa vel genere, vel opibus præstabant veluti Alexandri partium sectatores, aut necabantur, aut bonis spoliabantur. »

Nondum satis tempestivo mari. Maxentii enim clades in 8, kal. Octobris incidit.

Nec ut primum. Hoc est, nec statim atque licitum est gaudere, continuo purum atque expurgatum est. Nam ut tubi, cum longum clausi fuere, aperto meatu, quo crassiores, eo magis turbidas aquas evomunt; sic vota hominum timore suspensa aliquid tumultuosum præ se ferunt, ubi pleno cumulo eruperunt.

XXXIII. *Sed quantum.* Sed quantum ad splendorem Urbis contulit Imperatoris prudentia, dum ejus liberandæ rationes comminiscitur; tantum, etc.

Pro se quæque. Simile est illud Æneid. l. xii, 552:

Pro se quisque viri summa nituntur opum vi.

Piget plura ejusmodi exempla proferre.

Exhaurienda. Adde calamitate. Nam sine hac voce, quæ nescio quomodo extitit, mutilus est sensus.

rapta quam divulsa componere, cessit tamen rerum hæc conditio Principi nostro. Nam quidquid mali sexennio toto dominatio feralis infixerat, bimestris fere cura sanavit. Sanavit dico: redintegratio status pristini, permulcendo dolori satis est, non et arcessendæ gratulationi, nec amplius postules quam ut eum sui non pœniteat, qui solitario modo id egit ut recuperatis quæ amiserat non doleret, non etiam ut novorum adoptione gauderet. Prætereo, privatim reddita omnibus patrimonia, quos illa monstrosa labes extorres domo fecerat, prætereo inquam, quia vix sufficit oratio facta publicitus explicare: quanquam cum ex singulis sit coagmentata respublica, et quidquid in eam confertur, ad omnes proportionem permanat; et vicissim necesse est quod sigillatim omnes adipiscuntur in commune reipublicæ redundare.

XXXIV. Jam illa vix audeo de tanto principe commemorare, quod nullam matronarum cui forma emendatior fuerit boni sui piguit, cum sub abstinentissimo imperatore species luculenta non incitatrix licentiæ esset, sed pudoris ornatricis. Quæ sine dubio magna, seu potius divina laudatio, sæpe et in ipsis etiam philosophis, non tam re exhibita, quam disputatione jactata. Sed remittamus hoc Principi nostro, qui ita temperantiam ingenerare omnibus cupit, ut eam non ad virtutum suarum decus adscribendam, sed ad naturæ ipsius honestatem referendam arbitretur. Quid? faciles aditus, quid? aures patientissimas, quid? benigna responsa, quid? vultum ipsum augusti decoris gravitate, hilaritate permixta, venerandum quiddam et amabilem renidentem quis digne exequi possit? Quarum rerum miraculo sic omnes devinciebantur, ut non tam omnes dolerent quod illum tyrannum ita diu tulerant, quam quod tali prin-

cipe tam sero fruerentur.

XXXV. Longum est ex illo percensere beneficia principis, quæ in orbem sine modo redeuntia, contexta ejus benignitate fulserunt, ita infinita numero, commodis magna, ut nunquam oblivione gratiam obductura sit vel multitudo omnium, vel utilitas singulorum. Sensisti, Roma, tandem arcem te omnium gentium, et terrarum esse reginam, cum ex omnibus provinciis optimates viros curiæ tuæ pigneraveris: ut senatus dignitas non nomine quam re esset illustrior, cum ex totius orbis flore constaret. Populi vero Romani vis illa et magnitudo venerabilis, ad imaginem antiquitatis relata, non licentia effrænis exultat, non abjecta languide jacet, sed sic assiduis divini principis monitis temperata est, ut, cum ad nutum ejus flexibilis et tenera ducatur, morigeram se non terrori ejus præbeat, sed benignitati. Placidam quippe rerum quietem, et profundum Urbi otium gentes perdomitæ condiderunt. Vacat remissioribus animis delectamenta pacis adhibere. Celeberrima quæque Urbis novis operibus enitescunt: nec obsoleta modo per vetustatem redivivo cultu insigniuntur; sed illa ipsa quæ antehac magnificentissima putabantur nunc auri luce fulgentia indecoram majorum parcimoniam prodiderunt. Circo ipsi maximo sublimes porticus, et rutilantes auro columnæ, tantum inusitati ornatus dederunt, ut illo non minus cupide conveniatur loci gratia quam spectacula voluptate.

XXXVI. Tantorum Roma compos bonorum, quæ quidem ei sunt cum toto orbe communia, haurit in super ingentis spei fructum, quem propositum sibi ex Cæsaribus nobilissimis habet, eorumque fratribus, quorum jam nomina ipsa veneramur, etsi vota nostra interim proferuntur. Nec Lacedæmoniiis magis li-

VARIORUM NOTÆ.

Dissipare rapta. Alii legunt *dissipare parta*.

Bimestris fere cura. Videtur Constantinus Romæ duos menses ad componenda omnia commoratus, indeque Mediolanum, ac post in Germaniam concessisse.

Sanavit dico. Id est, quid dico sanavit? restitutio in pristinum statum sufficit ad leniendum dolorem, non ad invitandam lætitiæ, nec potes plus exigere quam ut sui ipsius non tædeat illum, qui recuperatis his rebus, quas perdidit, solummodo id obtinuit ut non doleret, non etiam ut lætaretur acquisitione novarum rerum.

Non et arcessendæ. Nonne satis erit ad gratulationem imperatori nostro merendam?

Solitario modo. Pro eo quod est *solummodo*, vox posterioris ævi.

Quia vix, etc. Id est, quia par non est oratio commemorandis quæ populo attribuit, beneficiis. Quanquam cum ex singulis constat, etc.

XXXIV. *Forma emendatior.* Id est, egregia, eximia. Cicero de Amicitia: *mores emendati*, etc., et Horat. l. 1, ep. 16, ad Quintium:

Cum pateris sapiens emendatusque vocari.

Boni sui piguit. Sux illam pulchritudinis piguit.

Arbitretur. Ita restitui pro arbitremur, sine qua emendatione, ut Acidalius notat, βαρβαρίζει τὸ suarum.

Renidentem. An *renitentem*? Apud Horat. l. III, od. 6: *adjecisse prædam renidet*. Similiter apud Virgilium.

XXXV. *In orbem.* Hoc est, per circuitum sine fine

revertentia, connexa vero per ejus bonitatem, etc.

Oblivione. Id est, oblivionem allatura gratiæ.

Curia, etc. Hoc est, tibi obstrinxeris.

Ad imaginem. Id est, ad speciem vetustatis restituta, non ex licentia effrænata lascivit.

Morigeram, etc. Id est, non gubernatur ejus terrore, sed ejus benignitate.

Vacat. Id est, fas est liberiore animo oblectamenta pacis usurpare.

Indecoram, etc. Hoc est, arguunt inhonestam majorum nostrorum parcimoniam.

Porticus. Nemini non notum Romæ insignes fuisse porticus bene multas: quarum aliæ duplices, ut ait Suetonius in Claudio, triplicesque, aut græco vocabulo tetrastichæ et pentastichæ a totidem ordinibus columnarum dicerentur. Pompeiana imprimis porticus commendatur.

Ut illo, etc. Id est, ut illuc fiat concursus non minus ad visendum locum, quam spectacula causa.

XXXVI. *Cæsaribus nobilissimis.* Crispo et Constantino.

Eorumque fratribus. Constantem pnta et Constantium, quorum nomina jam veneramur, etsi vota nostra differuntur, id est, etsi nondum asciti sunt in Cæsares.

Nec Lacedæmoniiis. Apud Lacedæmonios regum erant familiæ duæ, altera Eurysthenidarum ab Eurysthene ejus auctore, altera Proclidarum, a Procle: ambæ ab Hercule: quare Heraclidæ dicebantur.

cuerit hoc instituto rempublicam tuam, cum regem nisi ex stirpe Herculis non haberent. Tuos, Constantine maxime, tuos liberos ac deinceps nepotes tecum optat ut tanto a pluribus petantur, quanto ad majora nascuntur. Declarant ecce rationem cupiditatemque votorum facta Crispi Cæsarum maximi, in quo velox virtus ætatis mora non retardata pueriles annos gloriis triumphalibus occupavit: cuius ita jam uberes scatent laudes, ut plenæ possent videri, nisi cœpisse et patrem cogitaremus. Qui quidem nunc nobilissimus Cæsar venerandi patris, fratrum, suorumque omnium fruitor aspectu, seque fruendum omnibus præbet. Cruda adhuc hieme iter gelu intractabile, immensum spatio, nivibus infestum incredibili celeritate confecit: ut intelligamus, alacritatibus nihil asperum, qui ipsam quam a suis petebat tam laboriosam instituerit voluntatem.

XXXVII. Quæ tuum, Constantine maxime, mite peccus inundavit gratulatio, cui tanto intervallo videre filium licuit, et videre victorem? Narravit utique exhausta bella, et hoc ad suam gratiam, non ad sui ostentationem, qualis excipiendo hoste, quam resistenti vehemens, quam facilis supplicanti. Audivit hæc frater intentus, et puerilem animum spes læta et blanda gaudia titillarunt; cumque miraretur fratrem, etiam sibi favit, quod ex annis ejus quam proximus tantæ gloriæ esset agnovit. Nunc te, Constantine maxime, omnes rogamus, cum præsentem laudaveris, cum jam reipublicæ flagitanti, cum Gallis desiderantibus reddes, iterum atque iterum moneas revertentem, neque enim persuaderi facile potest, ut si quando armis vestris contusa barbaria aliquid tamen moverit, sit ille animo, sit consilio tui similis. Temperet modo dextræ, manui parcat, et sit aliquid, quæsumus, in quo te iterum nolit imitari. Te vero, Constantine Cæsar, incrementum maximum boni publici, quibus votis amplectitur Romana felicitas? quæ de te tantum expectat quantum nomine polliceris: et licet ætas adhuc revocet ab imitatione virtutis

A paternæ, jam tamen ad pietatem ejus natura delectat? jam maturato studio litteris habilis, jam felix dextera fructuosa subscriptione lætatur. Delegat multa indulgentissimus parens, et quæ per te concedit, referri ad gratiam tuam mavult.

XXXVIII. Quid igitur his temporibus fortunatius, cum beneficio Constantini maximi, qui tam mature nobis Cæsares dedit, utamur maximis eorum commodis, et integra ætas supersit? Nihil imminuitur, et plurimum sumitur: ut, cum res largiter suppetat, spes tamen illibata permaneat. Quinquenniis igitur feliciter inchoatis, decennia Cæsarum nobilissimorum, ultra posteros nostros extendenda, quam impense rogare et orare nos conveniat, ipsis bonis temporum, et reipublicæ utilitatibus admonemur. B Jacet in latere Galliarum, aut in sinu tuo fusa barbaria: Persæ ipsi, potens natio, et post Romanam magnitudinem in terris secunda, amicitiam tuam, Constantine maxime, non minus trepide, quam amabiliter petiverunt. Nulla in terris tam ferox natio est, quæ te non metuat aut diligit. Omnia foris placita, domi prospera, annonæ ubertate, fructuum copia. Exornatæ mirandum in modum, ac prope de integro conditæ civitates. Novæ leges regendis moribus et frangendis vitiis constitutæ. Veterum calumniosæ ambages recisæ, captandæ simplicitatis laqueos perdidit. Pudor tutus; munita conjugia. Securæ facultates ambitione sui gaudent, nec aliquis habendi quam plurimum metus: sed in tanta honorum affluentia magna verecundia non habendi. Hic denique status rerum est, ut obtinendæ potius felicitatis votum geramus, quam augendæ cupiditatis. Unum modo est, quo fieri posset Roma felicior, maximum quidem, sed tamen solum, ut Constantinum, conservatorem suum, ut beatissimos Cæsares videat, ut fruendi copiam pro desiderii modo capiat, ut vos alacris excipiat; et cum reipublicæ ratio digredi fecerit, receptura dimittat.

VARIORUM NOTÆ.

Tanto a pluribus. Supple populis.

Nisi cœpisse, et patrem. Nisi subiret in mentem hæc fuisse sui patris initia. Vel si pro patrem legamus partem; sensus erit nisi veniret illud in mentem, partem esse tantum, cum quis ita incipit.

Alacritatibus. In veteri codice est *alacritati*. Ego lubenter legerim *alacritati ejus*.—Nihil vivido ejus animo esse difficile, qui prior habuerit illam voluntatem adeo strenuam, quam a suis militibus reposcebant.

XXXVII. *Videre victorem.* Non *victoriam* ut est in editione Puteana. Crispus autem de quo hic agitur anno Christi 320 vicit Alemannos.

Ad suam gratiam. Alii legunt *sui*; alii *tui*, alii *tuam*, id est, ut tibi gratificetur.

Frater. Constantinus.

Etiã sibi, etc. Hoc est, etiam aliquid inde lætitiæ in se derivavit, quod ex annis Crispi cui proximus erat, ætate, sensit quam propinquus esset tantæ laudi.

Temperet modo dextræ. Sit omnia tui similis, modo instar militis manum cum hoste non conferat, quam in re optamus ut deinceps iterum te nolit imitari.

Quantum nomine polliceris. Alludit ad Constantini nomen, quod ductum videtur a *Constantia*.

Jam felix. Hoc est, jam beata manus tua ad utiles

subscriptiones adhibetur.

Per te concedit. Gruterus legit *per se concedit*: utrumvis elige.

Referri, etc. Hoc est tibi acceptum referri mavult.

XXXVIII. *Tam mature.* Cum Constantinus quintum, Crispus vero quindecimum annum ageret.

Maximis eorum commodis. Quæ nunc veluti præcoces fructus in antecessum percipimus, et cum maturam ætatem attigerint, supersint nobis commoda, quæ ab illa ætate solent percipi omnino integra, quasi nihil ante acceperimus.

In latere Galliarum. Id est, ad Rhenum: mox in *sinu tuo*, id est, in media Germania. Alii legunt *sinu suo*.

Persæ ipsi. Persæ legatos ad Constantinum miserunt de petenda ejus amicitia.

Calumniosæ ambages recisæ. Hoc de Constantino refert Aurel. Victor et Euseb.

Nec aliquis, etc. Id est, nec timet qui opibus abundat, sed potius in tanta honorum copia pudor est iis carere.

Ut obtinendæ. Id est, ut optandum nobis potius sit felicitatem perpetuam tenere, quam eandem amplio rem habere.

Cum reipublicæ ratio. Hoc est, cum reipublicæ utilitas vos compulerit inde discedere.